

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Марина
Мельничук,
начальник відділу
ринкових ризиків
ПАТ «Банк Кіпру»

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Розглядається еволюція наукових підходів до управління ризиками в банківській діяльності. Охарактеризовано основні чинники, що визначили виділення ризикології в окрему науку метарівня, та етапи цього процесу. Досліджено трансформацію традиційного ризик-менеджменту у інтегровану систему управління ризиками внаслідок: по-перше, змін в принципах діяльності сучасних банків; по-друге, динамічності середовища функціонування банків.

Важливою особливістю ризику в сучасних економічних умовах є його всеосяжність. В будь-якій сфері підприємництва існує ризик, джерелом якого є невизначеність, конфліктність інтересів економічних агентів, мінливість їх цілей тощо. Фактично усі управлінські рішення на усіх організаційних рівнях менеджменту обтяжені ризиком. Не в останню чергу, це визначається самою суттю економічної діяльності, яка передбачає, найчастіше, отримання результату в майбутньому. Відповідно, виникла потреба у кваліфікованій діяльності, спрямованій на врахування ризиків в підприємстві, та заснованій на наукових положеннях, в тому числі – і у банківській сфері.

В підсумку це призвело до появи формування окремої науки про економічний ризик – ризикології; а також виокремлення принципово нового напрямку в теорії та практиці сучасного менеджменту – ризик-менеджменту. На наш погляд, аналіз формування системи управління ризиками в банківській діяльності необхідно проводити з врахуванням еволюції як ризикології, так і безпосередньо ризик-менеджменту. Це пояснюється, насамперед, особливостями, що характеризують ризикологію як науку та специфіку предмету її дослідження.

Питання управління ризиками розглядалося в працях В. Буянова, В. Вітлінського, С. Джури, А. Єріної, К. Кірсанова, А. Лобанова, А. Розанова, О. Устенка, О. Фисуренка, О. Черка-

сова та ін.. Разом з тим, слід зазначити, що залишаються не вирішеними ряд важливих проблем, зокрема, з позиції факторів, які визначили розвиток концептуальних підходів до ризик-менеджменту в банківській діяльності.

Виходячи з цього, *мета статті* – визначити етапи формування системи управління ризиками та чинники, що визначили її генезис.

Узагальнення підходів провідних науковців [1-4] показує, що ризикологія розглядається як наука, зі специфічним предметом дослідження – ризиком та методами його аналізу, оцінювання, моделювання та управління. Втім, з позиції розвитку управління ризиками в банківській системі, на наш погляд, представляє науковий інтерес питання про місце ризикології в сучасній структурі наук.

На наш погляд, в цьому контексті аргументованими виглядають позиції тих авторів, які відносять ризикологію до метанаук, які є універсальними, обґрунтовують та досліджують інші науки на основі особливої, загальної для них мови [1-2]. Таке позиціонування ризикології не тільки характеризує її всеосяжність як науки (оскільки будь-який вид діяльності містить ризики), воно надає можливість пояснити прийнятність постулатів ризикології у окремих видах діяльності, які є об'єктом дослідження інших наук – зокрема, в менеджменті, економіці і т. ін..

Виокремлення ризикології в окрему науку метарівня призвело і до сутте-

вих змін в управлінні ризиками на рівні окремих видів підприємництва. Саме в цій площині найбільш повно виявився вплив ризикології на інші науки, в тому числі – менеджмент). Вказані трансформації визначили і появу принципово нового напрямку менеджменту, який дістав назву ризик-менеджменту.

Спектр думок щодо сутності ризик-менеджменту доволі широкий, разом з тим, можна визначити його риси, що окреслюються абсолютною більшістю науковців [5-8]:

1. Ризик-менеджмент є однією із підсистем управління економічною діяльністю.

2. Для ризик-менеджменту, як специфічної підсистеми управління, характерні специфічні об'єкти та суб'єкти управління.

3. Для ризик-менеджменту характерні функції будь-якої управлінської діяльності – планування, організація, контроль і т. ін. – але специфіка їх виконання визначається особливостями об'єкта дослідження.

4. Цілі ризик-менеджменту як підсистеми управління визначаються загальними підходами до визначення цілей економічної діяльності.

5. Виділення ризик-менеджменту в окрему управлінську систему відбувалося в процесі еволюційного виокремлення ризикології як науки під впливом факторів, пов'язаних, насамперед, з ускладненням умов ведення підприємницької діяльності в різних галузях.

Викладене вище дає змогу стверджувати, що основними факторами, які визначили формування системи управління ризиками в банківській сфері були:

✓ по-перше, докорінні зміни в наукових підходах до дослідження проблем ризику в людській діяльності (в тому числі – в економічній), які призвели до появи нової науки ризикології;

✓ по-друге, екстраполяція ризикології, як мета науки, на рівень суспільних наук – зокрема, економіки та менеджменту, і виділення ризик-менеджменту в окрему управлінську підсистему;

✓ по-третє, процеси, що характерні для банківської діяльності на сучасному етапі та визначили еволюцію банків, які фінансових інституцій, про-

тягом останніх століть.

Аналіз фахової літератури доводить, що і ризикологія, як наука, і ризик-менеджмент як управлінська система виникли відносно нещодавно. Так, в контексті виділення періоду виникнення ризикології будемо виходити з позиції одного із найбільш відомих філософів науки сучасності Т. Куна, який вважав, що «нормальна наука» характеризується спільнотою вчених, що об'єднані в своїй роботі деякою достатньо складною соціальною програмою, що називається парадигма [9].

З нашої точки зору, доконаним є факт зародження науки «ризикологія», і становлення ризик-менеджменту, як невід'ємної складової менеджменту, фактично відбулося на межі 50-60 рр. минулого століття. Втім, це не означає, що до цього часу були відсутні окремі роботи, присвячені проблемам подолання невизначеності та управління ризиками в суспільному житті та економічних процесах.

Більше того, саме на цьому етапі (від античності до 50-х рр. XX ст.) відбувається зародження концептуальних основ щодо аналізу ризику, його впливу на господарську діяльність. Проте, з погляду еволюції системи управління ризиків, виділений часовий проміжок є неоднорідним, оскільки саме на ньому відбувається перехід від суто інтуїтивного його розуміння до системного, що притаманний науковому підходу до оцінки явищ та процесів, а в подальшому – поступове формування теоретичних концепцій, які визначили виділення ризикології в окрему науку та ризик-менеджменту в окрему підсистему менеджменту.

Виходячи з цього, можна виділити три фази, що охоплюють етап зародження наукових концепцій ризику та управління ним:

✓ перша фаза (Античний період – XVII ст.);

✓ друга фаза (друга половина XVII ст. – кінець XIX ст.);

✓ третя фаза (початок XX ст. – 50-ті рр. XX ст.).

Зокрема, для першої фази характерний інтуїтивний розвиток. Протягом цього періоду було закладено підґрунтя для сприйняття та оцінки ризику окремими членами суспільства, що здійснювали різноманітну господарсь-

ку діяльність, та відбувався пошук практичних заходів щодо його уникнення.

Значення другої фази, з нашої точки зору, полягає у формуванні теоретичного підґрунтя наукових поглядів про сутність ризику та систему його управління в економіці. Зокрема, чи не вперше увів поняття «ризик» у економічну теорію французький економіст Р. Кантільон, який розглядав його як властивість будь-якої торгової діяльності, що ведеться за правилами конкуренції, в той же час, прибутки та збитки торговця він оцінював як наслідок невизначеності та ризику [10].

Третя фаза (1900 – 1950 рр.) ознаменувалась науковим та суспільним визнанням ризику як невід’ємної складової підприємницької діяльності, що здійснюється в умовах невизначеності. Відбувається чітке розмежування понять «ризик» та «невизначеність». Ця подія характеризує початок становлення ризикології як самостійної наукової теорії. Протягом даної фази були закладені основні поняття наукової теорії ризиків, визначені елементи, функції та риси ризику, виявлені основні причини виникнення різних видів ризиків та підходи до їх класифікації, сформовано майже всі інструменти сучасного управління ризиками, починаючи з теорії ігор і закінчуючи теорією хаосу.

Одночасно проводилися дослідження методів та системи управління ризиками, а також конкретних методик їх аналізу та мінімізації. В ряду найбільш важливих робіт можна назвати праці Й. Шумпетера, А. Маршала, А. Пігу, Ф. Найта, Дж. Кейнса.

З нашої точки зору, проведений аналіз дає можливість детермінувати наступні характеристики першого етапу становлення системи управління ризиками в глобальному економічному середовищі та в економічній теорії: по-перше, протягом тривалого періоду часу відбулася трансформація в усвідомленні людьми ризику, що притаманний їй діяльності; по-друге, характерною ознакою першого етапу є виникнення математичного інструментарію, який став основою для методик оцінки ризику; по-третє, виявилася тенденція до появи окремих фінансових інституцій та окремих фінансових інструментів, за

допомогою яких підприємці отримали можливість впливати на параметри ризику.

Разом з тим, слід визнати, що і математичний інструментарій, і фінансові інновації (інституційні та на рівні фінансових інструментів) з позиції застосування в прагматичному управлінні ризиками мали дискретний характер. Пошук альтернативних джерел фінансових ресурсів, які б дозволяли не тільки відновити втрачені активи у випадку настання ризиків, але й продовжувати подальшу господарську діяльність, зумовили необхідність переходу до наступного, *другого етапу* в розвитку систем управління ризиком.

Втім, як і у випадку з першим етапом, другий етап теж є неоднорідним і на ньому можна виділити дві фази:

✓ перша фаза (50-і рр. ХХ ст. – середина 70 рр. ХХ ст.);

✓ друга фаза (кінець 70-х рр. ХХ ст. – кінець 80 рр. ХХ ст.).

На наш погляд, за домінуючими ознаками, вказані фази другого етапу розвитку систем управління ризиками в банківській діяльності можна охарактеризувати наступним чином. Перша фаза фактично була періодом започаткування наукових шкіл, присвячених управлінню ризиками в різних сферах економічної діяльності. Зокрема, в цьому контексті слід назвати роботи Г. Марковіца, В. Шарпа, Дж. Тобіна, Б. Фішера, М. Шоулза, Р. Мертона, Ф. Модільяні, М. Міллера, О. Моргенштерна, Й. Неймана, Д. Канемана. Звернемо увагу на той факт, що визначальні роботи вказаних авторів у сфері ризику припадають на 50-60 рр. минулого століття, а їх загальне визнання в суспільстві та в наукових колах – переважно на 90-і рр. ХХІ ст. Саме цей факт дає можливість нам стверджувати, що саме на цей період (третій етап) припадає зародження основ для виникнення нової метанауки – ризикології.

У 70-х рр. минулого століття починає розвиватися концепція ризик-менеджменту, що полягає у виборі банком допустимих обсягів і видів ризиків, а також у дотриманні певних принципів управління ними в умовах конкуренції, інфляції і мінливої політичної та економічної ситуації. Управління ризиками в цей період певною було значною мірою формалізовано відпові-

дно до умов невизначеності, базувалося на класичних уявленнях та прийомах теорії прийняття рішень, яке поєднувало статистику, дослідження операцій, економіку та психологію. Саме тоді стрімко зростає попит на отримання високопрофесійних знань та консультацій у галузі управління ризиками та безпеки, що призвело до появи потужних консалтингових компаній, які діють і понині.

Саме наприкінці 80-х рр. була реалізована перша спроба детермінації загальних принципів управління ризиками та надання рекомендації стосовно удосконалення організації системи ризик-менеджменту в різних суб'єктах ринку (прийняття Базельським комітетом угоди по капіталу (Базель I)) [11].

Підсумовуючи роль другого етапу в формуванні системи управління ризиками в банках зазначимо наступне:

1. Його перша фаза стала основою для появи теоретичних концепцій, що в подальшому сформували єдину парадигму управління ризиком у економічній та фінансовій теорії в рамках окремих наукових шкіл.

2. На другій фазі відбулося остаточне виділення ризик-менеджменту в окрему специфічну підсистему менеджменту, зі специфічним об'єктом управління.

3. В кінцевому випадку, розуміння високої ролі ризик-менеджменту в управлінні банківськими інституціями призвело до необхідності систематизації практичних засад управління ризиками та поступового перегляду ролі держави в цих процесах.

Третій етап формування системи управління ризиками в банку розпочався в 90-х рр. ХХ ст. та триває і донині. На наш погляд, в ньому можна чітко виокремити наявність двох фаз:

✓ перша фаза третього етапу (90-ті рр. ХХ ст.);

✓ друга фаза третього етапу (з початку ХХІ ст. – і донині).

Основою такого поділу є процеси, що характерні для світової економіки взагалі, та банківського сектору – зокрема. Насамперед, привертає увагу той факт, що якраз на першу фазу третього етапу характеризує інтенсивне формування методологічних, організаційних, інфраструктурних та регулятивних компонентів забезпечення систе-

ми стратегічного ризик-менеджменту.

Методологічне підґрунтя формується з прийняттям у 1992 році міжнародними організаціями ряду актів та вимог рекомендаційного і нормативного характеру щодо ведення бухгалтерської звітності, зокрема, започаткування «Internal Control — Integrated Framework» (ICIF), в якому говориться про появу нової культури й політики організації в сфері усвідомлення ризику всім колективом підприємства, доповідь Cadbury Committee (Великобританія), у якій раді директорів компанії рекомендовано відповідати за розробку і впровадження політики ризик-менеджменту в рамках усієї компанії.

Кінець 90-х років ХХ ст. також характеризується поодинокими випадками запровадження інтегрованого підходу до управління ризиком на рівні окремих банків, зокрема:

- передбачається застосування принципу «знизу-вверх» до управління активами і пасивами, а також управління кожним ризиком на основі моделі RiskMetrics;

- з'являється можливість розраховувати інтегрований показник втрат унаслідок ринкового та кредитного ризиків банку, що вперше дозволило говорити про «інтегрований ризик-менеджмент»; а також розрахувати економічну додану вартість від певного виду діяльності або економічний прибуток;

- управління ризиками спрямовується на створення економічної вартості для акціонерів;

- формується загальний підхід до кількісної оцінки різних операційних ризиків у вигляді «Операційного VaR», що дозволило б отримувати дійсно інтегровану оцінку схильності до основних видів ризику в масштабі всього банку.

Отже, в кінці 90-х років управління банківськими ризиками вже розглядається як нова філософія стратегічного управління в фінансовому бізнесі, що було викликано дією цілого ряду факторів і тенденцій, які радикально перевтілили підходи до управління ризиками банку.

Для третього етапу можна виділити певні особливості, які в загальному характеризують методичні прагматичні підходи до управління ризиками в банку: низька відповідальність керівників

та відсутність корпоративної культури ризик-менеджменту; подекуди ігнорувався системний ризик, оскільки не розглядався при проведенні стрестестів; недосконалість нормативних актів, що регулюють управління ризиками; хибна практика стимулювання вищого менеджменту банків.

На основі аналізу процесу формування системи можна зробити висновок про її наступну періодизацію (рис. 1).

Аналіз факторів формування системи управління ризиками дав можливість виділити особливості та фактори цього процесу.

1. Розвиток систем управління ризиком в банках відбувався в рамках трьох етапів, що охоплюють:

- перший етап (від Античності до середини 50-х рр. XX ст.) характеризується зародженням математичного інструментарію оцінки ризиків, появою окремих робіт, що акцентували увагу на питаннях ролі ризиків в економічній діяльності. Потреби учасників призвели до появи окремих інструментів та інституцій, які давали можливість обмежено управляти окремими видами ризиків;

- на другому етапі (50-80 рр. XX ст.) відбулося виділення ризик менеджменту як важливої та невід'ємної

складової менеджменту. В той же час, з'явилися наукові роботи, які стали першоосновою для виникнення в подальшому наукових шкіл;

- для третього етапу (90-і рр. XX ст.. - донині) характерне посилення глобалізаційних тенденцій, що посилило наслідки ефективності ризик-менеджменту на загальну ефективність діяльності економічних агентів. Саме в цей період, відбулося остаточне формування ризикології як окремої мета науки.

2. Еволюція теоретичного підґрунтя для формування системи управління ризиком в банках іманентна рівню розвитку теорії ризику, яка в кінцевому варіанті виокремилася в ризикологію. На сучасному етапі ризикологія, як метанаука, досліджує ризик в рамках надзвичайно широкого кола наук. З погляду банківської діяльності, насамперед, мова йде про економіку, менеджмент, соціологію.

3. Прагматичні зміни в управлінні ризиком в банках пов'язані, насамперед, з подальшою універсалізацією банківської діяльності, збільшенням їх масштабів та появою інноваційних інструментів та методів, за допомогою яких можна аналізувати та управляти ризиком.

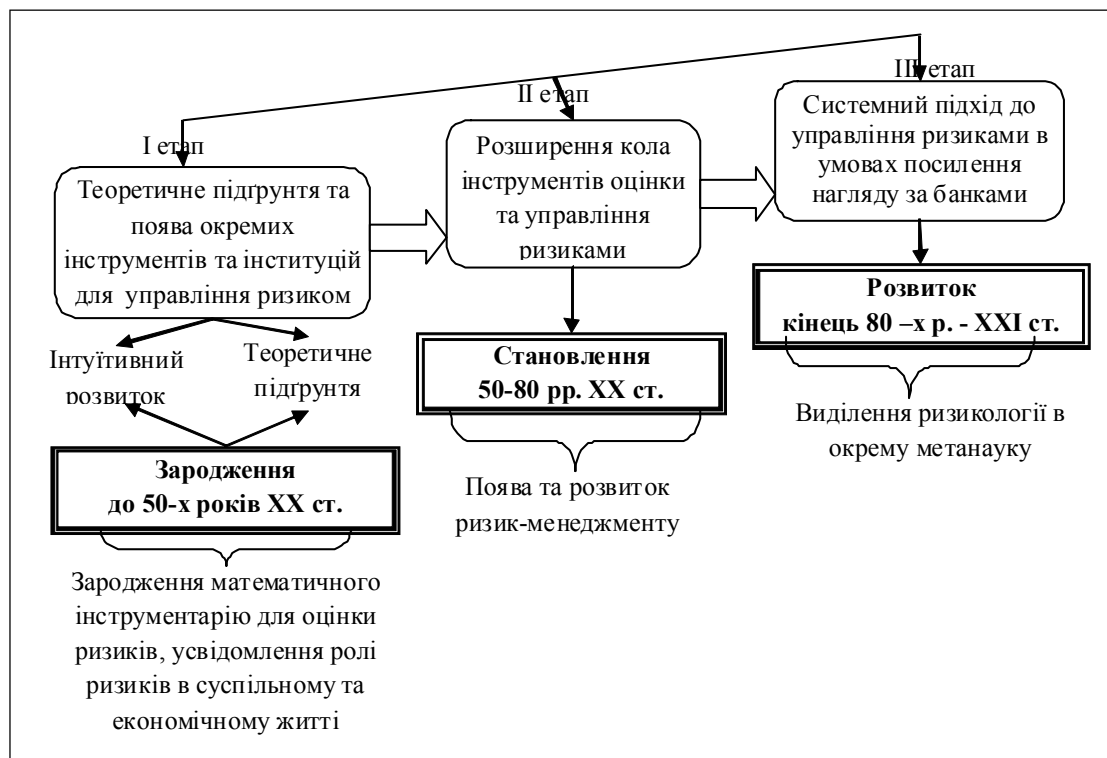

Рис. 1. Етапи формування системи управління ризиками

Джерело: розроблено автором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буянов В. П. Рискология (управление рисками): Учебное пособие / В. П. Буянов, К. А. Кирсанов, Л. М. Михайлов. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Экзамен, 2003. - 384 с.
2. Вітлінський В.В. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посібник / В. В. Вітлінський, Л. Л. Маханець; М-во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. заклад «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». - К.: КНЕУ, 2008. - 432 с.
3. Откидач В., Джура С., Фисуренко О. Рискология - управление рисками // Риски в современном мире: идентификация и защита. Материалы VIII Международных научных чтений Международной академии наук экологии и безопасности жизнедеятельности / - Изд-во МАНЭБ, СПб. - 2004 - С. 46-49.
4. Винтизенко И., Черкасов А. Роль неопределенности и риска в современной экономике // Научный журнал КубГАУ. - 2010. - №64.
5. Лобанов А., А. Чугунов Тенденции развития риск-менеджмента // Рынок ценных бумаг. - №18. - 1999. - С. 59-65.
6. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения // В.С. Гранатуров. М.: Из-во «Дело и сервис». - 112 с.
7. Устенко О.Л. Теория экономического риска: монография / О.Л. Устенко. - К.: МАУП, 1997. - 164 с.
8. Човушян Э.О. Управление риском и устойчивое развитие / Э.О. Човушян. - М.: Из-во РЭА, 1999. - 528 с.
9. Кун Т. Структура научных революций. М., 1971.
10. Ален Бейтон, Антуан Казорла, Кристин Долло, Анн Мари Дре. 25 ключевых книг по экономике. — Челябинск: Урал LTD, 1999. — 560 с.
11. Basel Committee on Banking Supervision // www.bis.org.